

ELİKESİK HAN VE ZAVİYESİ

Ahmet ÇAYCI*

Anadolu mimarlık tarihinin önemli göstergelerinden birini teşkil eden kervansaray/han yapıları, Anadolu Selçuklularıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Anadolu Selçuklularının devlet politikası alt yapı faaliyetlerinin geliştirilmesine; ticaretin canlandırılmasına bunun paralelinde diğer sektörlerdeki tekamülün gerçekleştirilmesine dayanmaktaydı. Böylece, amacın uygulamaya konabilmesi han gibi fonksiyonel mekanların teşekkülü ile öngörülen amaç uygulamaya konulmuş olacaktı. Bu gelişimin başkent merkezli olarak uygulamaya konulması olağan bir durum olmalıdır. Dolayısıyla, Konya'dan başlayarak dışa doğru açılım gösteren imar faaliyetleri sonucunda, Anadolu'nun her bir noktası birer han yapısı ile donatılmış oluyordu. Konya çevresinde hanedanlık ailesi mensuplarının inşa ettirdiği kolosal ölçülerdeki binaların yanında, daha küçük ölçekteki numunelere yer verilmiştir¹. Coğrafya olarak başkente oldukça yakın durumdaki Elikesik Han örneği, bu çalışmanın esasını teşkil etmektedir².

Merkezler arasında ulaşımı temin eden yollar, antik çağdan beri coğrafyanın imkan verdiği noktalardan geçirilmek suretiyle mevcut durumunu almıştır. Yani, antik dönemde askeri, ticari ve göç yolu olarak kullanılan hatlar³, takip eden dönemlerde de revaçta kalmış ve insanlar buralardan faydalanma imkanı bulmuştur. Ulaşımı etkileyen engellerin başında; sarp dağlar, akarsu ve göl gibi tabii oluşumlar gelmektedir. İşte araştırmamıza esas teşkil eden Elikesik Han, Konya-Doğanhisar güzergahı üzerinde orta yükseklikteki Aladağlar arasında, Başara Vadisi boyunca devam eden yolun 40.

* Araş. Gör., Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

¹ Bu oluşumun sebepleri çeşitlilik arz etmektedir. Bugünkü eserlerin sadece belli bir dönemin yapıtlarıymış gibi tanımlamaktan öte bunların coğrafya ve zamana bağlı olarak farklı dönemlerde inşa edilmiş olmaları, mimarideki nicelik ve nitelik zenginliğini beraberinde getirmiştir. Yani, mevcut yapıları bir bütünlük içinde değerlendirirken dönem farklılıkları ile değerlendirmek ve aynı zamanda fonksiyonelliğini de göz önünde bulundurmamak gerekmektedir.

² Esas olarak Elikesik Han'ı konu alan bir çalışmaya başlamıştım ki, çalışma sırasında elde ettiğim bir belge çalışmanın kapsamının bir anda daha da genişlemesine neden oldu. Konya Şerhiye Sicillerinden No:50(C.25) s.268 de yer alan bir kayıta adı geçen han ile birlikte, bir de zaviyeden bahsedildiğini tespit edince eserin kapsamının sadece han ile sınırlı olmayıp başka müstemilatlardan teşekkül ettiğini belirlemiş oldum. Dolayısıyla K. Erdman'ın eserinde ortaya koyduğu (ancak bu gün mevcut bulunmayan) avluya ait fonksiyonlarını tespit edemediği mekan üzerine tahminde bulunma şansını yakalamış oluyordum. Bkz. K. Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray Des 13.Jahrhunderts*, Berlin, 1961, s. 39-40.

³ M. Kemal Özergin, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, (İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tez, Nr: 535), İstanbul, 1959, s. 2.

km'sinde Kalburcu/ Güney Köyü'ü içinde yer almaktadır⁴. Kışın karların erimesiyle debisinde artış görülen ve yaz aylarında tamamen kuruyan Başara Deresi'nin kenarında güney-kuzey doğrultusunda inşa edilmiş bulunan ve mütevazı ölçüklere sahip durumdaki Han, ortaçağdaki görüntüsünden tamamen farklı bir sükunet içinde önünden geçen yolcuları selamlamaktadır.

Han ile ilgili ilk araştırma F. Sarre tarafından yapılmıştır. Sarre, 1895 yılı yaz aylarında Konya'dan Doğanhisar istikametinde devam ederken mezkur Han'dan bir paragraf olarak bahsetmektedir⁵. Han üzerine etraflı bir araştırma K. Erdmann tarafından yapılmıştır⁶. Erdman, eserin planını bütün incelikleriyle birlikte ortaya koymuştur. Bunların dışında bazı araştırmacılar, sadece eserin ismini zikretmek ya da bir iki cümle halinde bilgi vermekle yetinmiştir.⁷

Elikesik Han⁸, kapalı mekan ve avludan oluşan yapısıyla birlikte (Şek. 2), avlunun doğu ve güney duvarlarına ilave edilen birimleriyle komplike bir özellik sergilemektedir (Şek. 3). Kapalı mekan, kuzey güney istikametinde dıştan dışa 17.40x14.75 m ölçülere sahiptir (Res. 2-3). Avlunun kısmen ayakta kalabilen doğu

⁴ Konya'nın Selçuklu Dönemi'ndeki batı yolu; Konya'dan başlayarak Hocacihan Han üzerinden Altınapa Han'a ulaşmakta idi. Altınapa Han'da yol (arazinin tabii oluşumuna bağlı olarak) ikiye ayrılmaktaydı. Bunlardan birincisi ve daha kullanışlı durumda bulunan Altınapa'dan başlayarak Bağrsak Dere Vadisi'ni izleyerek Kuruçeşme Han ve Kızılören Han'ı takip ederek Yunuslar Han(bugün mevcut değil) yoluyla Beyşehir'e ulaşmakta idi. İkinci güzergah ise Altınapa Han'ın kuzey batısındaki Başara Vadisi'ni takip ederek Kavak (Yolcu) Han üzerinden Elikesik Han ve Derbent Han (Bugün herhangi bir iz mevcut değildir; ancak halk arasında Derbent'in kuzey-batı istikametindeki bir bölgenin isminin 'Hanönü' şeklinde adlandırılmış olması burada bir han olabileceği görüşünü destekleyen önemli bir unsurdur.) vasıtasıyla Doğanhisar'a, oradan da Kireli Han'ı üzerinden Gelendost'a ulaşmakta idi. Bu hususta geniş bilgi için bkz. M. Kemal Özergin, *a.g.e.*, s. 124-126.

⁵ F. Sarre, *Küçükasya Seyahati*, (Çev. D. Çolakoğlu), İstanbul, 1998, s. 135.

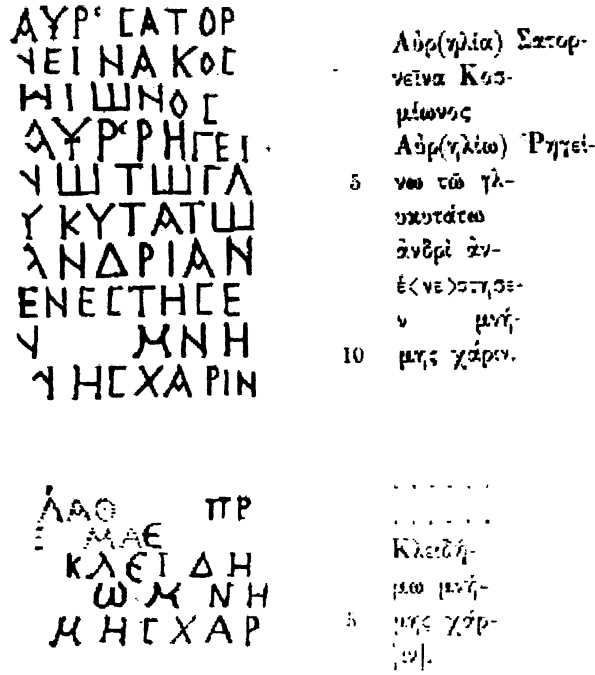
⁶ K. Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray Des 13. Jahrhunderts*, Berlin, 1961, s. 39-40.

⁷ Bu konuda bkz. E. Diez-O. Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul, 1946, s.95; K. Erdmann, "Notizen zum inneranatolischen Karavansaray. Beobachtungen auf einer Reise im Juli 1953", *Kunst des Orients*, II, 1955, s.6; T. T. Rice, *Seljuks*, London, 1961, s.205; M. Kemal Özergin, "Anadolu Selçuklu Kervansarayları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XV, S.20, (Mart 1965), s.149; İ. İltar, *Tarihi Türk Hanları*, Ankara, 1969, s. 84.

⁸ Han için kullanılan "Elikesik" tabiriyle ilgili olarak Kalburcu Köyü halkı arasında şöyle bir rivayet(söylence) dolaşmaktadır: "Hanı inşa eden usta "ben bu hanı bir günde inşa edemezsem, elimi kesin" şeklinde vaatte bulunur. Ancak, Usta, hanın inşasını bir günde tamamlayamadığı için ustanın eli kesilir ve böylece, Han'a Elikesik ismi verilmiştir." Bilgileri aktaran Kalburcu Köyü sakinlerinden Durmuş Ayhan'a teşekkür etmek isterim. Han'ın ismiyle ilgili ikinci bir olasılıkta "Elikesik" olarak adlandırılması mahalli söyleniş tarzıyla "Önükesik" şeklindeki bir tanımlamanın farklı bir versiyonu olarak telakki edilebileceğini akla getirmektedir. Yani, "Önükesik" tabiriyle tek mekandan teşekkül eden önu kesilmiş veya inkitaya uğramış anlamlarını taşımaktadır.

Elikesik Han ve Zaviyesi

duvarı 9.90 m uzanarak batıya doğru 6.10 m yönelerek devam etmekte iken (Res.2), avlunun batı duvarı 8.70 m öne doğru taşmaktadır (Res. 3). Yapının avlusu ve avluya bitişik durumdaki tali mekanlar⁹, tabiat şartlarının tahribatıyla ve avlu önünden geçirilen yol sebebiyle büyük oranda tahribata uğramış bulunmaktadır. Böylece, bugünkü avludan, sadece beden duvarlarının dışında, herhangi bir iz kalmamıştır¹⁰.

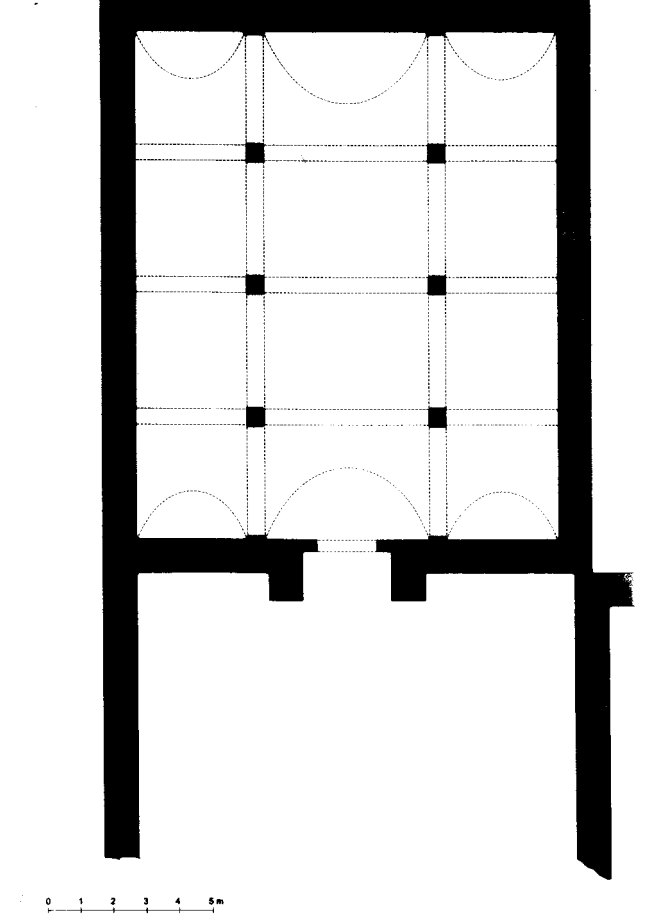

Şek.1- Elikesik Han'da bulunan Bizans stelleri (F. Sarre 1998)

⁹ K. Erdmann'ın plan şemasında bu tali mekanlar yer almaktadır (Bkz. K. Erdmann, *a.g.e.*, Tafel, II-2). Bizde, bu araştırmamızda, adı geçen mekanların işlevleriyle ilgili olarak makalenin ilerleyen bölümlerinde açıklamalarda bulunacağız.

¹⁰ K. Erdmann'ın 1954 yılında yapmış olduğu araştırma ve ortaya koyduğu planda avlunun büyük bir kısmının ayakta olduğu görülmektedir. Onun çizdiği planda avluda iki kemerli karşılıklı mekanların mevcudiyeti açık bir şekilde izlenebilmektedir. (Bkz. K. Erdmann, *a.g.e.*, Tafel, II-2.). Öte yandan F. Sarre, 1895 yılında yaptığı ziyarette avlu kısmının mevcut olmadığını vurgulamaktadır (Bkz. F. Sarre, *a.g.e.*, s. 135). Bu durumda, Erdmann'ın ortaya koyduğu plan şemasının yapının temel izlerinden hareketle teşekkül ettirilmiş olabileceğini düşünüyoruz.

Ahmet aycı

Şek.2- Elikesik Han Planı.

Kapalı mekana girişı temin eden portal, cephenin tam ortasına yerleştirilmiştir (Res.4). Beden duvarından 0.85 m öne doğru çıkıntı yapan portalin genişliği 4.75 m. dir. Portal holü 2.75 m lik bir genişliğe sahip iken, kapı boşluğu 1.85 m genişliğe tutulmuştur. Portal holü karşılıklı iki plasterin taşıdığı yuvarlak kemer formu ile taşınmaktadır. Kapı boşluğu ise yine iki plaster tarafından taşınan yuvarlak kemer biçimindedir. Kapı kemerinin hemen üstünde kitabesi yerinde bulunmayan 0.75x0.50 m

Elikesik Han ve Zaviyesi

ölçülerindeki kitabe boşluğu dikkati çekmektedir. Portal, tamamen sade bir görüntü sergilemekte olup herhangi bir süsleme unsuruna yer verilmemiştir. Portal taşları, çok itina gösterilmeden yerleştirilmiş ve derz izleri kalmamıştır. Ancak, portali oluşturan taşların bazılarının profilli oluşları sebebiyle devşirme oldukları dikkati çekmektedir. Portal ve kapı kemerini taşıyan pilasterlerin de devşirme olduğunu ifade edebiliriz.

Kapalı mekan karşılıklı üçer ayak vasıtasıyla üç sahına bölünmüştür. Orta sahnin 5.00 m genişliğe ve 3.40 m derinliğe sahiptir. Yan sahninler 3.25 m genişliğe 3.40 m derinlik ortaya koymaktadır (Res. 5-6). Orta sahnin diğer sahninlerden nispeten daha geniş tutulmuştur. Sahninlerin ortasında 0.60x0.70 m ölçülerindeki altı adet ayak bulunmaktadır¹¹. Kemerleri taşıyan ayaklar, birbirine bitişik durumdaki iki adet monoblok taşlardan meydana gelmektedir. Bu monoblok taşların her birine bir kemer binmektedir. Monoblok taşların mermer malzemeden oluşu ve üzerlerinde simetrik iki çizgi halindeki motiflerin mevcudiyeti dikkati çekmektedir. Orta sahnindeki kemerler boyuna dizilirken yan sahninlerdeki kemerler enine diziliş sergilemektedir. Yan sahninlerin duvara gelen kısımlarında kemer yerine taşıyıcı sistem doğrudan duvarlara bindirilmiş durumdadır. Kemerler düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Hanın üst örtüsü, tamamen tonozlardan meydana gelmektedir¹². Bugün sağdaki (doğu) sahnin üst örtüsü, tamamen sağlam durumdadır (Res. 7). Orta ve sol (batı) sahninlerin ilk üçer tonozları tamamen çökmüş iken sadece dördüncü tonozları yerinde kalabilmiştir (Res. 6)¹³. Bu çöküntüden dolayı da kapalı mekan zeminin büyük bir kısmı kemer seviyesine kadar toprak yığını ile dolmuş durumdadır. Kemerlerin üzerini kapatan tonozlar moloz taştan oluşmaktadır. Hanın duvarlarında herhangi bir pencere nişi bulunmadığı için beşik tonozların tepe noktalarına ışıklıklar açılmıştır.

Hanın dış duvarları ile iç duvarlarının alt kısımlarında, poligonal düzgün taşlar kullanılmıştır. Düzgün taşların arasına dolgu malzemesi olarak çakıl taşları ile harç malzemesi doldurulmuştur. Kapalı mekandaki duvarların üst kısımlarında taşların ebatları küçülmekte ve yer yer moloz taş numunelerine rastlanmaktadır. Hanın dış duvarlarında da şpolyen malzemeler görülmektedir. Bu malzemelerde haç, rozet ve balık motiflerinden oluşan süsleme unsurlarına yer verilmiştir. Devşirme malzeme

¹¹ F. Sarre ve K. Erdmann, payanda sayısını on olarak vermektedir (Bkz. F. Sarre, *a.g.e.*, s. 135; K.Erdmann, *a.g.e.*, s. 39). Burada kastedilen on sayısı duvarların içine yerleştirilmiş bulunan dört adet sütun başlıklarıyla birlikte ona ulaşmaktadır.

¹² F. Sarre'nin kitabının Türkçe çevirisinde orta sahninde kubbe bulunduğu ifade edilmiştir. Sarre, gerçekten kubbeli bir mekan mı görmüştü, yoksa, Almanca metindeki "Gewölbe" kelimesi hem tonoz hem de kubbe anlamını taşıması sebebiyle yanlış bir tercüme mi yapılmıştı (Bkz. F. Sarre, *a.g.e.*, s. 135). Bütün bunların yanı sıra, elimizdeki ölçülerden hareketle, orta sahnindeki dikdörtgen forma kubbe yerleştirmenin imkansızlığı teknik açıdan ortadadır. Dolayısıyla, yapının üst örtü sisteminin tamamen tonozdan meydana geldiğini belirtmek mümkündür.

¹³ K. Erdmann'ın ziyareti sırasında da aynı mekanların çökmüş durumda bulunduğunu öğrenmekteyiz (Bkz. K. Erdmann, *a.g.e.*, s. 40).

portalın hemen solundaki beden duvarı üzerinde yoğunlaşmaktadır (Res. 8). F. Sarre hanı ziyaret ettiği zaman hem Han'la ilgili izlenimlerini belirtmekte hem de devşirme malzemelerin yoğunluğundan bahsetmektedir: “*Kavak Han'dan yola çıktık ve kuzeye doğru dağlardan geçerek Kadınhanı'na beş buçuk saatte ulaşılan yol üzerinden iki saat sonra, yine Selçuklu döneminden kalma olan mekânları artık yok, ama ahırların bulunduğu kubbeli ikinci kısmı hemen hemen olduğu gibi duruyor. Bu ikinci kısımda, üç sahnalı kubbeyi taşıyan on paye bulunuyor. Bu yapının duvarlarına Hıristiyanlığın ilk dönemlerinden ve Bizans çağından kalma çok sayıda haç ve gül desenli heykel parçaları, sütun gövdeleri ve mezar taşı kırıkları yerleştirilmiş. Mezar taşlarının arasında Grekçe yazılı iki taş bulduk ve bunların birinde yazının üzerinde bir kadın ve bir erkek figürünün kaba rölyefleri yer alıyordu*”¹⁴. Sarre'nin tespit ettiği iki adet şpolyen malzemenin birinin kapı pilasteri üzerinde, diğerinin de portalın önünde yere atılmış durumda olduğunu ifade etmesine karşın bugün her iki parça yerinde mevcut değildir¹⁵ (Şek.1). Bu kadar çok şpolyen malzemenin bir arada bulunması, Han'ın hemen yakınlarda iskan olunmuş bir Bizans kentinin mevcudiyetine işaret olmalıdır. Bu hususta K. Erdmann, Han'ın antik temeller üzerinde inşa edildiğine dikkat çekmektedir¹⁶.

Hanın su ihtiyacı 50 m yakınındaki Kocapınar adındaki su kaynağından temin edildiğini öğrenmekteyiz¹⁷.

Kapalı mekan ile avlunun batı duvarında, aynı eksen üzerinde bulunmalarına karşın iki duvar arasındaki dilatasyon özelliği, dikkati çekmektedir. Avlunun doğu duvarı ise, kapalı mekanın duvarı ile aynı aks üzerinde bulunmayıp yaklaşık 0.50 m dışarıya (doğuya) doğru çıkıntı teşkil etmektedir. Mezkur duvarda da dilatasyon kendini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, Hanın kapalı mekanı ile avlu arasında yapım sürecinde farklılıklar olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira, bu yapım farklılıkları hem ebat olarak hem de yapı malzemesinde kendini belli etmektedir. Avlunun ebatları kapalı mekandan daha küçük tutulmuştur. Malzemeye gelince, kapalı mekanın dış duvarlarında kesme taş tercih edilirken, avlu duvarlarında kaba yonu taş kullanılmıştır.

İncelediğimiz yapının en problemlı bölümünü, avlu kısmı oluşturmaktadır. Zira avlu, bizim planda belirttiğimiz mekanlarla sınırlı olmadığı, mevcut kalıntılardan ve Erdmann'ın çıkardığı plandan anlaşılmaktadır¹⁸. Erdmann'ın planında, avlunun doğu ve güney bölümlerinde fonksiyonları tam tespit edilmeyen ikincil mekanlar verilmiştir

¹⁴ F. Sarre *a.g.e.*, s. 135.

¹⁵ F. Sarre, “Reise in Phrygien, Lykaonien, und Pisidien”, *Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn*, S.XIX-I, s. 12-13.

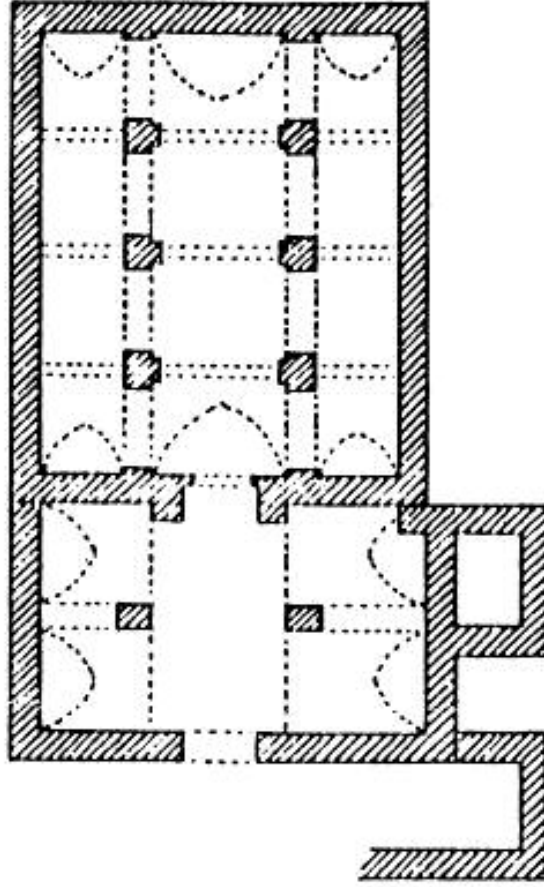
¹⁶ K. Erdmann, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁷ Bu bilgiyi, Hanın hemen yakınındaki Kalburcu Köyü sakinlerinden Durmuş Ayhan aktarmıştır.

¹⁸ K. Erdmann, *a.g.e.*, Tafel, II-2.

Elikesik Han ve Zaviyesi

(Şek.3). Şimdi bu mekanların fonksiyonlarıyla birlikte, Elikesik Han'ı konu alan 1139H/1726 tarihli Konya Şer'iyeye Sicilinde geçen "Zaviye Hanı" veya "Derbent Hanı" tabirlerinin muhtemel anlamları üzerinde yoğunlaşmak istiyorum.

Şek.3- Elikesik Han Planı (K. Erdman).

Burada zikredilen zaviye kelimesinin mahiyeti ne olabilir? Sorusunun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Zaviyeler, ribat geleneğinin bir devamı olarak yaşatılan ve içinde mescit ve tabhane odaları bulunan, şeyh tarafından idare edilen ve gelen

misafirlerin ağırlandığı mekanlardan oluşmaktaydı¹⁹. Ribatlar ile zaviyeler arasında işlevsellik bakımından bağıntılar kurulmaktadır. Ribatlar kuruluş dönemlerinde savaşan gaziler için görev ifa ederken, sonradan tasavvufi bir mahiyete bürünerek zaviye halini aldığı kabul görmektedir²⁰. Zaviye terimi, genellikle ribat, hanikâh, tekke, imaret terimleriyle birbirinin yerine kullanılmıştır. Zaviyelerin tanımını yapmanın zorluğuyla birlikte, zaviye tesis etmenin ve onun tekamülünü harekete geçiren amilleri sıralamak gerekir ise, şu alt başlıklarla ifade etmek mümkündür:

1-İslami çerçevede sosyal yardımlaşmayı temin etmek üzere sadaka-i cariyeye sisteminin yürürlüğe konabilmesi maksadıyla bu tür binalar tesis edilmektedir.

2-Büyük servet sahipleri, yöneticilerin (hükümdarların) hışmından kurtulmak için bir takım hayır kurumları (zaviye) inşa ettirmek suretiyle buralara vakıflar tahsis etmişlerdir. Adı geçen kurumlara da evlatlarını, müteveli tayin etmek suretiyle vakıf kontrolünü kendi ellerinde tutmuşlardır²¹.

3-Ticari bakımdan ehemmiyetsiz olan (tali) yollarda hayırseverler tarafından kurulan ve devletin teşviklerine mazhar olan zaviye vb. yapılar, ticari amaçlardan öte hayır müesseseleri olarak yolcuların barınmasına yardımcı olan birimlerdir²².

Selçukluların Anadolu'daki iskan politikaları, halk üzerinde etkin nüfuzla sahip bulunan şeyhlere zaviyeler ve hanikâhlar tahsis etmekle başlamıştır. Bu sayede yeni topraklarda hem yerleşik düzenin temini gerçekleştirilmiş hem de bu topluluklar arasında gazi ve alperenlik ruhu diri tutulmuştu. Hatta bu ülkeye bağlı olarak, dervişlere maaş bile tahsis edildiği kaydedilmektedir²³. Dolayısıyla, XI-XII. Yüzyıllarda Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması açısından sünî ve batnî dervişlerin göç ettirilmelerinin yanısıra buralarda birer zaviye açmaları, zaruret sonucu ortaya çıkmıştır²⁴.

Osmanlı Dönemi de, Selçuklu iskan politikasının tekrarı durumundadır. Osmanlı Padişahlarından Osman, Orhan ve I. Murad bizzat dervişleri ülkelerine davet etmek suretiyle onların emrine zaviyeler tahsis etmişlerdir. Böylece, Osmanlı'nın savaşçı ruhunun alt yapısı teşekkül ettirilmiş oluyordu²⁵. Bu sürecin en bariz göstergesi, XIV.

¹⁹ S. Eyice, "Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, S.XXI, s. 31.

²⁰ A. Yaşar Ocak, "Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, S.XII, Ankara, 1978, s. 248.

²¹ A. Yaşar Ocak, *a.g.m.*, s. 248.

²² O. Turan, "Selçuk Kervansarayları", *Belleten*, S., 39, Ankara, 1946, s.478.

²³ O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara, 1958, s. 66, vesika, 47.

²⁴ A. Yaşar Ocak, *a.g.m.*, s.254.

²⁵ Ö. Lütfi Barkan, "İstila Devrinin Klonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, S.II, Ankara, 1942, s.293.

Elikesik Han ve Zaviyesi

Yüzyıldan XVI. Yüzyıla kadar Osmanlı toprakları üzerinde inşa edilmiş bulunan zaviyeli cami örnekleri olmalıdır²⁶. Kuruluşunun ilk yıllarında kolonizatör bir görev ifa eden zaviyeler, XV. Yüzyıldan itibaren dinî içerikli sosyal müesseseler halini almıştır.²⁷ Osmanlılarda zaviye terimi, XVI. Yüzyıldan itibaren şehirlerdeki küçük tekkeler için kullanılmakla beraber, ticaret yolları üzerindeki yolcuların barınma ihtiyaçlarının korunması amacıyla da kullanılmıştır. Arazinin engebeli olduğu sarp ve geçit vermediği noktalarda, zaviyeler ve derbentler inşa edilmişti. Bunun başlıca sebebi olarak Anadolu'daki ayaklanmalarla birlikte yol güvenliğinin de temin edilememesi gösterilmektedir²⁸. Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde, özellikle bu tür yapıların inşasına hız verildiği kayıtlarda zikredilmektedir²⁹.

Değerlendirme:

Öncelikle Han'ın kapalı mekanıyla ilgili teknik değerlendirmelerde bulunmak gerekmektedir. Eserin kitabesinin mevcut olmayışı sebebiyle teknik detaylardan hareketle yapının dönemini tayin etmeye çalışacağız.

Han'ın kapalı mekanı en erken tarihli bölümünü oluşturmaktadır. Anadolu'da üç sahanlı plan şeması sergileyen diğer örnekleri sıralamak gerekirse; Eğret Han (XIII. yy), Çiftlik Han (XIII. yy), Ezinepazar Han (1238) Bor Han'ı sayabiliriz. Kapalı mekan ile birlikte avlulu örneklerini sıralamak gerekirse; Altınapa Han (1201), Kuruçeşme Han (1207), Argıt Han, Dokuzun Derbent Han (1210), Kadın Han (1223)'ı zikredebiliriz. Eldeki verilerden hareketle kapalı mekanın avludan daha evvel inşa edildiğini belirtmiştik. Avlu kısmı kapalı mekandan ne kadar süre sonra inşa edildiğini belirlemek güçtür. Ancak, Orta Anadolu'da, özellikle Konya civarında üç sahanlı ve avlulu hanların XIII. yy. da yoğunluk arz ettiği yukarıda ismi zikredilen örneklerden de anlaşılmaktadır. Bu veriler üzerine, kapalı mekanın XIII. yy.'ın ilk yarısında inşa edildiğini tahmin edebiliriz. Bununla birlikte, avlu kısmının da XIII. yy. dan hemen sonra ihtiyaca binaen inşa edilmiş olabileceğini söyleyebiliriz

Elikesik Han portali oldukça sade tutulmuştur. Sade portallere sahip Altınapa Han, Kuruçeşme Han, Dokuzun Derbent Han, Kadın Han, Ertokuş Han (1223), gibi diğer örneklere benzer olarak Elikesik Han portali de sade tutulmuştur.

Yapı elemanı olarak yukarıda isimlerini verdiğimiz hanların tamamında sadece tonozun kullanılmış olması, Elikesik Han ile bir diğer ortak noktayı teşkil etmektedir.

²⁶ Bu hususta geniş bilgi için Bkz. S. Eyice, *a.g.m.*, s.1-80.

²⁷ S. Eyice, *a.g.e.*, s.29.

²⁸ A. Yaşar Ocak, *a.g.m.*, s.258.

²⁹ A. Yaşar Ocak, *a.g.m.*, s.258.

Ahmet Çaycı

Ayrıca adı geçen hanların tamamının aynı coğrafyada yoğunlaşması, bir tesadüf olmaktan öte manidardır. Yani, bu uygulama bir bölgeye ait yapım uygulamalarının parçalarını teşkil etmelidir. Dolayısıyla, eş zamanlı pratiğe dönüşmüş durumdaki bu tür imar faaliyetleri, bir dönemin geleneğini yansıtan unsurlar olmalıdır.

Hanın kapalı kısmının dış duvarları ile iç duvarlarının zemine yakın bölümlerinde düzgün kesme taş kullanılmış olması, malzeme bakımından diğer çağdaş han örnekleriyle diğer bir ortak nokta teşkil etmektedir. Bunun yanında kapalı mekanın, özellikle de iç kısmının üst duvarlarında moloz taş kullanılması, geç devirlere ait gelişigüzel tamirlerin sonucu şekillenmiş olmalıdır.

Yapıda devşirme malzemenin zenginliği aşikardır. Bununla ilgili Konya Şer'iyeye Sicilinde³⁰ yer alan "Mezra' Kalburcu köhne mezra" ibaresi bölgenin antik mirasa sahip olduğunun göstergesidir. Kapalı mekanda devşirme malzemelerin çokluğu dikkati çekerken, avlu kısmında bunların sayısının yok denecek kadar azlığı ya da hiç bulunmaması mekanlar arasındaki yapım süreci farklılığının bir diğer delilidir. Ayrıca burada sergilenen şpolyen malzeme, her ne kadar bazı çevreler tarafından (subjektif bir bakış açısıyla) eserin aslından koparılıp yok edilmesi gibi yorumlanmışsa da , çağımız tarih araştırmacılığı açısından çok önemli olduğu şüphesizdir. Yani, antik ya da Bizans orijinli bir stel parçasının herhangi bir yapıda kullanılması, aynı zamanda o objenin koruma altına alınması demektir. Böylece, tarihin farklı dilimlerini bünyesinde barındıran iki farklı kültür mirasının aynı mekanda kesiştiğini görmekteyiz.

Erdmann'ın planında avlunun doğusunda yer alan ve kapısının olmadığını belirttiği 2.50x3.00m. ebatlarındaki mekan için köylüler hamam olabileceğini savunmalarına rağmen, Erdmann aynı fikirde değildir³¹. İlerde belirteceğimiz gibi, zaviyede yer alan mekanlar arasında hamamın önemi büyüktür. Dolayısıyla, zaviyeye bağlı böyle bir hamamın mevcudiyeti mümkündür. Yine Erdmann'ın³² planında belirttiği avlunun güneyindeki ilavelerin zaviyeye bağlı hacimler olması kaçınılmaz bir durumdur. Köylülerin ifadesine göre, Han'ın sınırları güney istikamette devam etmektedir. Dolayısıyla, zaviyeye ait diğer mekanların da burada yer almış olması, gayet doğal bir durumdur. Bütün bu ihtimaller, teknik bakımdan gerçekleştirilecek bir kazı neticesinde daha bariz bir şekil alacaktır.

1139 H/1726 tarihli Konya Şer'iyeye Sicili'nde³³ Karaman Valisi ve Konya Kazası Nâibi'ne gönderilen bir hükümdede, Selahaddin Köyü civarındaki Kalburcu Mezrası'ndaki Elikesik Han ve Zaviyesi için mahkemenin verdiği karar örneğiyle ilgili

³⁰Konya Şer'iyeye Sicili No:25 (C.28), s. 289.

³¹ K.Erdmann, *a.g.e.*, s.40 ve Tafel, II-2.

³² K. Erdmann, *a.g.e.*, Tafel, II-2.

³³Konya Şer'iyeye Sicili No:25 (C.28), s.289.

Elikesik Han ve Zaviyesi

daha evvel de bilgi vermiştik³⁴. Şer'îye Sicilinde ifade edilen "Elikesik Han Zaviyesi" ibaresi, eserin hem Han hem de Zaviye olarak görev ifa ettiğinin açık göstergesidir. Yine, aynı belgede ifade edilen "hıfzı lâzım Derbendde vâki olan Elikesik nâm Hanın" tanımlaması yapının aynı zamanda bir Derbend olduğunun da delilidir. Zira, Osmanlıların XVI. Yüzyıldan itibaren şehirler arasındaki yollarda özellikle dar ve sarp geçit noktalarında hem Derbend teşkilatları kurduğu hem de Zaviyeler tesis ettiğini yukarıda belirtmiştik.

Zaviyeler, genellikle Şeyh Türbesi, Mescit, Ayin ya da ders odası, Derviş odası, Misafir odaları, Hamam, Mutfak, Banyo ve Ahır gibi mekanlardan oluşmaktaydı.³⁵ Araştırmamıza konu olan Han, bir yolcu hanı olduğundan dolayı, yukarıda zikredilen birimlerin tamamına sahip olması beklenemezdi. Çünkü, bu birimler çoğunlukla dini içerikli zaviyelerde yer alması gereken mekanlar olmalıydı.³⁶ Elikesik Han da, belki de, bu birimlerden sadece bir kaç yer almıştır.

Konya Şer'îye Sicili'nde ifade edilen "Bâzar-ı Mezra' Kalburcu" ibaresi,³⁷ O. Turan'ın ifade ettiği gibi, hanların kurulduğu yerlerin aynı zamanda bir de pazar (panayır) yerine dönüştüğü³⁸ savını destekler mahiyette olabilir mi idi?

Sonuç olarak şunu belirtebiliriz ki; Han'ın kapalı kısmı XIII. yy.'ın ilk yarısında Anadolu Selçukluları zamanında inşa edilmiştir. Yapıdaki dilatasyon belirtileri avlunun sonradan inşa edildiğinin göstergesidir. Avlunun dışındaki tali mekanlar ise Konya Şer'îye Sicili'nde ifade edilen Zaviyeye ait birimlerden bazıları değildir. Böylece, yapı hem Selçuklu ticaret yapıları için öncü bir model olabileceği gibi, hem de Osmanlı Dönemi'ndeki ticaret yapılarının transformasyonun maketi durumundadır.

KONYA ŞER'İYE SİCİLİ (No:25(C.28)s.289) TRANSKRİPSİYONU

Düsturu mükerrerem müşiru müfahham nizamü'l-âlem müdebbiru umurî'l-cumhur bi'l-fikri sâkıb-i mütemmim mehâmü'l-enâm bi'r-ra'yi's-sâib ... bünyânüd-devle ve'l-

³⁴ Elikesik Han ve Zaviyesi için ayrıca Bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Şikayet Defteri*, No:109, s.342; Y. Küçükdağ, "Konya Hocacıhan Yakınındaki Dibidelik Han'a Dair Bir Vakfiye", *III. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Seminer Bildirileri*, 20-22 Mayıs 1993, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Konya, 1994, s.128.

³⁵ A. Yaşar Ocak, *a.g.m.*, s.266.

³⁶ Dini muhtevaya hizmet eden zaviyelerde dervişlerin kimliğinin ön plana çıktığı, bilinen bir durumdur. Şayet, Elikesik Han Zaviye'si böyle bir muhtevaya sahip zaviye durumunda olsaydı, her şeyden evvel Han'ın isminde derviş isminin bulunması kaçınılmaz bir durum olurdu. İkincisi bu isimin Han'a verilmeyip, Han yakınındaki köye vermesi beklenebilirdi. Ancak, bu ihtimal de gerçekleşmediğine göre mezkur zaviye tamamen yolcular için inşa edilmiş bir Zaviye türüdür.

³⁷ *Konya Şer'îye Sicili*, No:25 (C.28), s.289.

³⁸ O. Turan, *a.g.m.*, s.488.

Ahmet Çaycı

ikbâl müşîru erkâni'l-âdeti ve'l-iclâli'l-mahfûfi bi-sunufi avâtîfi'l-mülki'l-a'la Karaman Vâlisi Vezirim ... Paşa eda'm-Allahü iclâllehu ve kudveti'n-nuvvâb el-müteşerri'n Konya kazasında nâibü'ş-şer'î olan Mevlana ... zeyd alem-i tevki' rafi' humâyûn vâsıl olacak ma'lum olan ki Konyada vâki' Elikesik Hanı zâviyesinin vazîfe-i mu'ayyene ile bi'l-fi'il mâliye tarafından berât-ı şerîfle zâviyedârı olan ulemâdan Mevlânâ Ahmed zeyd alemlî sūddee sâadetime arzuhâl idub zâviye-i mezbûrenin kadîmden tevliyet kaydı yok iken Şeyh Ahmed nam kimesne bertarafıyla askerî taraftan zâviye-i mezbûrenin tevliyeti için berât ittirub ol vecihle tevelliyyetine müdâhale ve buna kadr eyledigun bildürub mezbûrun muhdesi tevliyet berâtı kaydı terkîn? ve ol vecihle dahil ve taaruz ettirilmeyüb men ve def'i olunmak bâbında emri şerîfim ricâ etmeyin hazînei amiremde mahfûz olan Anadolu muhâsebesi defterlerine nazr olundukda zâviye-i mezbûrenin vazîfei mu'ayyene zâviyedarlığı işârâtı Şeyhü'l-İslâmî ile halen Mevlânâ-i muma ileyh Ahmedin üzerinde olub askerî rûz nâmesinde dahî zâviye-i mezbûrenin zâviyedârı ve mütevellisi olan Şeyh Ahmedin üzerinden Mehmed Ahmed ve Mesud ve Salih alub kadr itmeleriyle rafi'ilerinden merkûm Şeyh Ahmede berâtı atîkî mûcibince bin yüz otuz sekiz senesi Recebinde ibkâ olunduğu mestûr ve defterhânesi a'miremde mahfûz olan defteri mufassala mürâca'at olundukda Sudirhemi nahiyesine tâb'î hâsıl salâriyye Yüz yirmi ve hissei vakıf dört yüz elli iki akçe Bâzâr-ı Mezra' Kalburcu köhne mezra mezbûre muhavvef muhâtara hıfzı lâzım Derbendde vâki olan Elikesik nâm hanın meremmeti içün defâtiri kadîmede vakf-ı mükayyed olub ebnâ-i sebîl için siyâneti lâzım han iken nefsi Konyada mütetekkin bir ecnebiden büstân nâm Eskici yediyle vechu cihed tarîkıyla virulüb mahsûl vakfı ekl edüb şehirden bir menzil mukayyed olmagın eyyam-ı şitâda varmayüb ta'mir ve tathîr itmemele han harâbe müşerref olub bir iki yıl dahi ihmâl olunur ise bi'l-külliyeye harâb olmak mukarrar ve muhakkak olub Derbendi mezbûr gurbunda vâki Selahaddin nâm Karye Camiinin hitâbet ciheti olmayıb tasarruf ve meremmeti hatîb tayîn olunur ise hem hatîbe ceht hem hanın ma'mur olmasına sebep olur deyü hatîb ve karyei mezbûre ahâlileri tabi'iler olduklarından ma'ada a'yân vilâyeti veche meşrûh üzere olması evladır deyü şehâdet etmeyin min ba'd mesâfei ba'ideden Ecnebiye verilmeyüb Karyei mezbûri Camiinin hatîbi olanlar mutusarrıflar olub hâlei mezbûri ta'mir her kah tathîr ettirmek üzere defteri cedidde kema kâne vakıf kayıt olundu deyü bâlâda mestûr olduğu üzere defteri mufassalda bilâ cihet tevliyeti muharrir kalemiyle tahrîr olunmuştur deyü iftihâr ... bi'l-fi'l defter emini olan el-hâc Mustafa dame mecduhu? Arz etmeyin askerî kaydı rafi' ve terkin mezbûrların ... men'i ve def'i olunmak emrim olmuştur. Buyurdum ki hükmü şerîfimle vusûl buldukda bu bâb da sadır olan emrim üzere amel dahi veche meşrûh üzere mezkûr Şeyh Ahmedin askerî berâtı kaydı terkîn olunmakla fî mâ ba'd mezkûr Şeyh Ahmedin zâviye-i mezbûre tevelliyyetine müdâhale ittirilmeyüb ... meni' ve defi' eyleyüb mazmun emri şerîfimle âmil olasin şöyle bilesin alâmeti Şerife i'timât kalasin tahriren fî evâsidi zilhicce sene semanın ve selasin ve mie ve elf.

Summary

In this research, We try to point out one sample of the Anatolian Seljuk Caravanserai Architecture near Konya which was capital city of Anatolian Seljuk State. The Elikesik Han/Caravanserai located on the classic trade road between Konya and Doğanhisar district and it was 40 km far from capital Konya. The Elikesik Han was built in the XIIIth century at the beginning and the courtyard was added on the front part of the main place. For that reason We ascertained some diversity such as the shaping/cutting of stones and ornamentation subjects, which used material on the walls. By the way, We obtained many important information about the Elikesik Han in the XVIIIth century at the Konya Judicial records (Şer'iyе Sicil) that contained about the Elikesik Han. It was written in it that the Elikesik Han was served as a Zaviye in the that period. The Zaviye provided the food and accommodation for the travellers and visitors who travelled or arrived by camel and horse. Finally, We conclude that The Elikesik Han have been functioned for many years to the people except